

de schilders van de

Zaan

De Zaanstreek staat van oudsher bekend als een plek van harde werkers. Geen rare fratsen, maar handen uit de mouwen! Een bedrijvige wereld van huizen en fabrieken, molens en schepen, met rivier de Zaan als stromende snelweg. Juist hier kreeg de schilderkunst vanaf de 19e eeuw een bijzonder podium. Tussen de molens, fabrieken, ondernemers, arbeiders en dominees vonden kunstenaars een eigen plek. De impressionist Claude Monet schreef verrukt dat hij hier zijn leven lang kon blijven schilderen, zo bijzonder vond hij het. In de jaren die volgden brachten de Zaanse kunstenaars hun bijzondere streek in beeld. Sommigen verdiepten zich in de geschiedenis en legden de topografie van de ‘goeie ouwe tijd’ vast, anderen ontwikkelden een persoonlijke stijl en gaven het levensgevoel van de streek weer. De Zaankanter staat bekend als nuchter en eigenzinnig. Achter die nuchterheid schuilt een grote trots en een onvoorwaardelijke liefde voor de streek. De schilders van de Zaan bewijzen het.

EXOTISCH

Roelof Kramer (1809 – 1885) was huisschilder. Naast het schilderen van huizen penseelde hij ook schilderijen. Het waren niet zozeer artistieke overwegingen die hem dreven, maar de wens om bezittingen in beeld te brengen. Het werk met de lusthof van de familie Honig maakte hij hoogstwaarschijnlijk in opdracht. We zien een

Roelof Kramer, *zonder titel (detail)*,
olieverf op doek, 52 x 66 cm, ca. 1840
(collectie De Zaanse Molen)

particuliere omheinde tuin met als exotisch element een Tataarse of Turkse tent. Rechts van de tuin staat oliemolen Het Pink, één van de molens van de rijke familie Honig. In de tuin bracht de familie vrije tijd door, werd er thee gedronken en uitgekeken over de weilanden. Links schurkt een stier zich tegen een beschilderde walviskaak. Kramer verbeeldde een topografische idylle.

Hij was niet de enige die het zo zag. In 1883 beschreef de Portugese journalist Ramalho Ortogao de Zaandamse tuinen zo:

Microscopische parkjes, poppenparkjes, waarin alle fantasieën van tuiniërende landschapsschilders op verkleinde schaal worden gecondenseerd: een heuveltje, met een twee palm hoog molentje op zijn groene helling; een belvédère, waar men alleen op handen en voeten in zou kunnen, met bijbehorend torenspitsje, waarop een spiegeland bolletje prijkt; een gepavoiseerde mast zo hoog als een wandelstok; een bochtige laan, beschaduwd door twee rijen koolplanten, waarin de voeten van de slotvoogd slechts één voor één kunnen worden neergezet; een rozemarijn, obeliskvormig gesnoeid, die zijn beschuttende schaduw over het midden-terras uitspreidt als ware hij de oude reuzenceder van die plek; een meer, waarop soms twee blikken of kurken bootjes dobberen, maar waar de talingen alleen om beurten inzwemmen, omdat zij er anders niet in passen; en ten slotte een Indische pagode of Chinese kiosk, niet groter dan een kanariekkooi en opgetrokken in kubussen die naar boven toe steeds kleiner worden, met omgebogen hoeken en een belletje aan elke punt.

Ortogao schaarde zich met zijn hilarische en denigrerende beschrijving in een rij Franse en Italiaanse reisbeschrijvers die Zaandam tegelijkertijd

Claude Monet, *Molens aan de Noordervaldeursloot*,
olieverf op doek, 46 x 71 cm, 1871
(particuliere collectie)

Claude Monet, *Huizen aan de Achterzaan*,
olieverf op doek, 48 x 73,5 cm, 1871
(collectie Städelsches Kunstinstitut und Städtische Galerie,
Frankfurt am Main)

> **Claude Monet**, *Molen Het Oosterkattegat 2*,
olieverf op doek, 42 x 73 cm, 1871
(collectie Ashmolean Museum, Oxford)

JAN ADAM ZANDLEVEN EN JAN CARBAAT

Jan Adam Zandleven (1868 – 1923) en Jan Carbaat (1866 – 1925) waren onafscheidelijke vrienden. Zandleven, de zoon van een verfhandelaar, koos in 1902 tegen de zin van zijn vader voor het kunstenaarschap. Samen met zijn jeugdvriend Jan Carbaat, de zoon van een timmerman, verliet hij de Zaanstreek.

Na omzwervingen via Beverwijk, Gorssel, Hengelo en Putten (waar de vrienden hun eigen huis bouwden), streek het duo in 1918 uiteindelijk neer in Rhenen. Zandleven inmiddels getrouwd, en Carbaat als vanzelfsprekende toevoeging aan het gezin. In 1906 schreef Zandleven aan de kunsthandelaar en pedagoog H.P. Bremmer: 'Mijn leven is één passie voor de kunst.' Net als veel andere kunstenaars liet Zandleven zich inspireren door de stijl en levenshouding van Vincent van Gogh. Carbaat was minder expressief. Hij zocht het meer in de dromerige gevoeligheid die soms raakt aan de verstilde werken van Jan Mankes en Wim Schumacher.

Mede dankzij Bremmer werd Zandleven een bekende kunstenaar. In Rhenen maakte hij zijn expressieve bosgezichten en landschappen in losse, kleine verftoetsen. Carbaat bleef onterecht een onbekende. Omstreeks 1900 schilderde hij een sfeervol zicht op de Zaan met de voormalige rijstpellerij De Groeneboer, genoemd naar de molen die er eerder stond en die in 1880 werd verbouwd tot stoompellerij. Achter een molenschuur zien we een hoog houten gebouw: de fabriek die om de molen was gebouwd. Die vorm van

vernieuwing kwam vaker voor. De oude houten molenmachinerie bleef in gebruik, terwijl de wieken verdwenen omdat de aandrijving niet langer met de wind, maar met stoommachines gebeurde. Boven het dak van de schuur zijn nog net de wieken zichtbaar van oliemolen Het Rad van Avontuur. Verder naar het zuiden zien we oliemolen De Jonker. Carbaat maakte zijn tekening vlak voor dat hij met zijn vriend Zandleven de Zaanstreek verliet. Die laatste ontwikkelde zich tot een robuuste expressionist. Zijn boerenlandschappen, stillevens en bloemstukken zinderen door de unieke verfbehandeling. Er zijn geen Zaanse werken van hem bekend.

> **Jan Carbaat**, *Sloot te Koog aan de Zaan*, aquarel 24,6 x 31,2 cm, ca. 1900
(collectie Zaanse Museum, Zaanendam)

Frans Mars, *Verfmolen*
Het Oosterkattgat, olieverf
op doek, 73 x 92 cm,
zonder jaar
(collectie De Zaanse Molen)

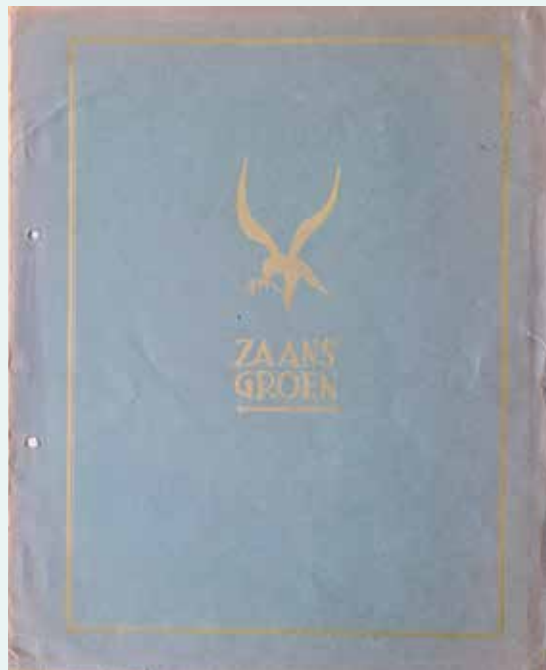
Ru van Rossem, *Bedelaar*, 10 x 9 cm, 1944
(particuliere collectie)

OORLOGSTIJD

De Tweede Wereldoorlog was voor talloze mensen in veel landen de meest ingrijpende periode van de 20e eeuw. Ook in de Zaanstreek liet die oorlog op alle gebieden diepe sporen na. De Nazi's zagen Nederlanders aanvankelijk als broeder-volk en bleken verbaasd toen er verzet ontstond na de bezetting van Nederland in 1940. Op allerlei manieren probeerden de bezetters mensen aan hun kant te krijgen, eerst op een vriendelijke, later op slinkse of brute wijze. Ook de kunst ontkwam niet aan dwang en onderdrukking. Eén van de geraffineerde instrumenten die de Nazi's in het leven riepen was de Kultuurkamer. Op 20 april 1942 meldde Freek Engel zich samen met Jaap Kaal aan bij deze Kultuurkamer. Ook Gerrit de Jong, Willem Jansen, Rein Stuurman, Gerrit Jan de Geus, Cees Bolding, Arie van Mever, Cor Dik, Felicien Bobeldijk, Cornelis Koning

en anderen meldden zich aan. Bijna alle Nederlandse kunstenaars werden lid. Noodgedwongen, want alleen dan kon men materialen te kopen en exposeren. Sommige kunstenaars weigerden. In de Zaanstreek waren dat onder meer Jaap Stellaart en Aart Roos. Zij doken onder om de dreigende Arbeits-einsatz te ontlopen. Exponeren was voor hen onmogelijk.

In de loop van 1943 en 1944 kwam het culturele leven vrijwel tot stilstand. De jonge uitgever Klaas Woudt gaf aan het begin van 1945 het clandestiene blad *Zaans Groen* uit. Er verschenen vier nummers, de laatste toen Nederland juist bevrijd was. Ru van Rossem, Ber Huslage, Aart Roos en Ties Stuurman waren een paar van de jonge Zaanse kunstenaars die in het blad grafiek publiceerde.

Aart Roos, *zonder titel* (omslag voor *Zaans Groen*), litho, 24,6 x 18,1 cm, 1945

GUIDO GOEDHEER

Guido Goedheer (1950) maakte aanvankelijk naturalistische etsen, vaak als herinnering aan een reis. Langzamerhand voegde de kunstenaar er fantasie-elementen aan toe. Zo ontstonden sprookjesachtige scenes, soms doortrokken van een sinistere sfeer. In de jaren tachtig verlegde Goedheer zijn koers. Hij mat zich de artiestennaam Hillebrand aan.

In de traditie van Cobra schiep hij zonder vooropgesteld plan de ene na de andere compositie. Zijn werkwijze was spontaan: tientallen vellen papier spreidde hij uit over de vloer van het atelier. Als een simultaan-schaker zette hij op ieder vel telkens een aantal lijnen met oliepastel. Na een aantal rondes bekeek hij de resultaten en koos dan een aantal vellen uit die hij verder bewerkte. Zo ontstonden kleurrijke composities vol grillige lijnen en losjes aangegeven vlakken. Soms zijn hierin dieren of mensen te herkennen. Ook nu combineerde hij het vrolijke van het sprookje met de sinistere kant van het menselijk bestaan. Het reizen, dat hem altijd inspireerde, mondde uit in emigratie. Goedheer verbleef enkele jaren in Frankrijk, Italië en Azië. Zijn werk veranderde opnieuw met de toevoeging van een nieuwe techniek: de collage. Foto's en teksten uit tijdschriften en kranten combineerde hij met geschilderde elementen.

Guido Goedheer woont en werkt tegenwoordig in Thailand. En omdat niemand daar zijn naam kan uitspreken heet hij nu Guyido Goodheer.

Guido Goedheer, *Ontwerp voor gemeente Zaanstad*, gemengde techniek 80 x 60 cm, zonder jaar (ca. 1973)

(particuliere collectie)

> **Guido Goedheer**, *zonder titel*, olieverf op doek, 100 x 100 cm, zonder jaar

(collectie Kunstuitleen Gouda)

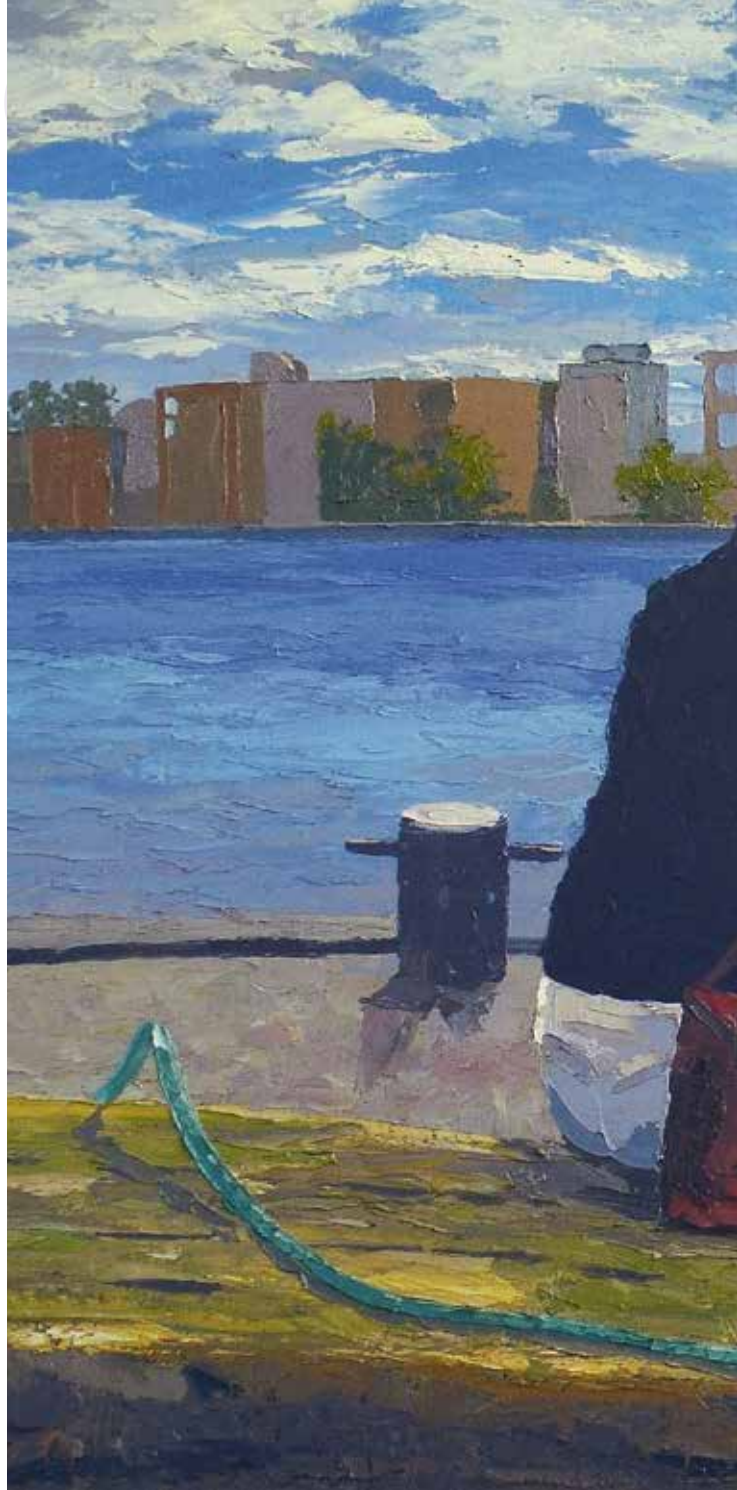
PETER DE RIJCKE

Peter de Rijcke (1945) verdiepte zich in recente jaren intensief in de Zaanstreek. In heldere kleuren, aangebracht met penseel en paletmes, toont De Rijcke een levendige en opgewekte wereld. Water, fabrieken, viaducten, bomen en mensen: alle elementen schildert hij met een overrompelende directheid.

De Rijcke maakt geen onderscheid tussen attractieve en onooglijke plekken. Een industriegebied kan hem net zo boeien als een pittoresk dorpsgezicht met ophaalbrug. De constante in de veelzijdigheid aan onderwerpen is de zorgvuldigheid waarmee hij licht en kleur in iedere compositie samenbrengt. Op die manier ontstonden series met topografische portretten van de hedendaagse Zaanstreek. Vanaf 2009 werkte hij aan het project 'in de voetsporen van Monet'. Hij schilderde opnieuw de locaties die Monet in 1871 vastlegde en liet zo zien hoe veel er sindsdien is veranderd. Vanaf 2013 legde De Rijcke talloze plekken in de Zaanstreek vast in zijn kenmerkende kleurrijke stijl die weliswaar eigentijds is, maar de geest van het impressionisme ademt. Zelf beschrijft de kunstenaar zijn werk als een 'persoonlijke romantische visie'. Hij staat eigenzinnig in de traditie van de visuele verslagleggers.

Buiten de Zaanstreek werkt de Rijcke vaak in zijn woonplaats Hoorn, in het Franse Normandië en aan de Waddenzee. Onder de noemer 'De Geschilderde Stad' legde hij eerder in talloze stadsgezichten Amsterdam vast.

**Peter de Rijcke, *Meisje van Verkade*,
olieverf op doek, 100 x 150 cm, 2011**
(collectie Zaans Museum, Zaandam)

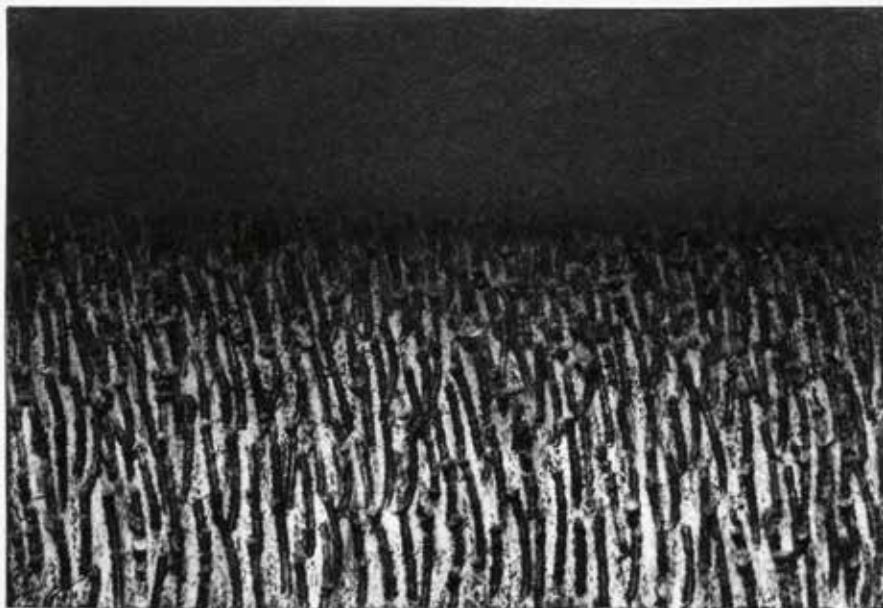
Peter Verdonk

PETER VERDONK

De schilderijen en tekeningen van Peter Verdonk (1959) lijken eenvoudig. We zien donkere vlakken, doorsneden met oplichtende lijnen, die geometrisch het zwart doorsnijden in rechte of gekromde banen.

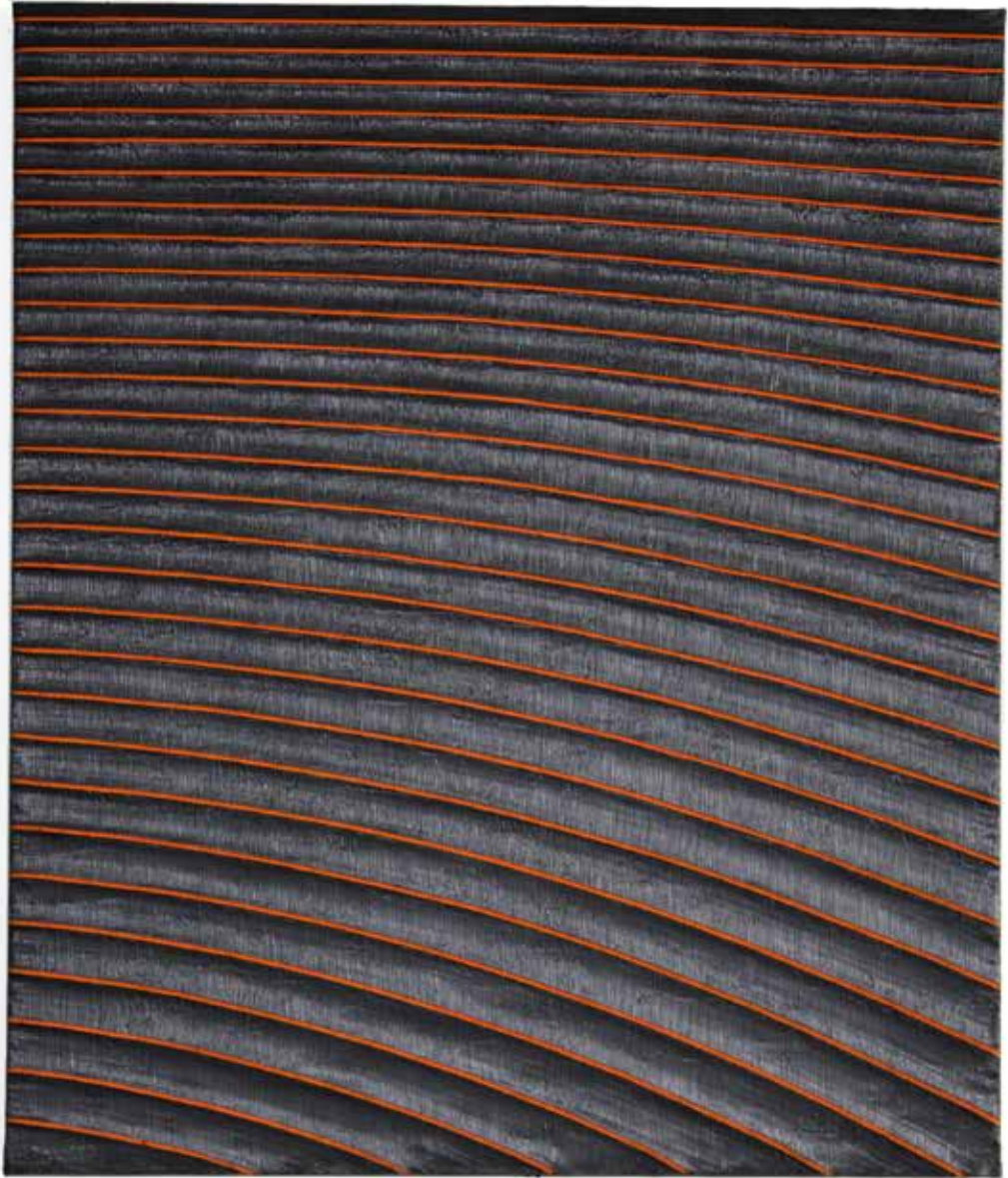
Toch zijn de beelden dichterbij dan we misschien denken. Wetende dat Verdonk zich laat inspireren door de landbouwgronden die hij vanuit zijn Zaanse atelier ziet, wordt het lijnenspel de weergave van het werk dat de boer op zijn land doet. Verf is in een regelmatig ritme opgetast op het doek, dik papier is verzadigd van houtskool. Net zoals de boer de akker omploegt, schept Verdonk de verf en het houtskool gedeeltelijk

weer van het doek of uit het papier. Dat ogenschijnlijk eenvoudige uitgangspunt is voor de kunstenaar het startpunt om in kleur, ritme, vorm en substantie het geziene op te tillen naar een nieuw vergezicht waar abstractie en realisme tot één geheel worden. De verf is vettig als klei of zompig als veen, de groeven kunnen er net zo goed in verzonken zijn, als er bovenop liggen. De regelmaat wordt gedragen door onregelmatigheden. Het is de steeds herhaalde handeling waarmee Verdonk het beeld opbouwt. Hij ontworstelt vergezichten aan de verf, hij tovert dag en nacht, water en lucht uit het materiaal. Hypnotiserende beelden waar je naar kan blijven kijken.

Peter Verdonk,
Landschap, houtskool
en pastel op papier,
18 x 26 cm, 2020

> **Peter Verdonk,**
zonder titel, olieverf op
linnen, 65 x 55 cm,
2017

De Zaanstreek is een plek van water, wonen en werken. Vanaf de 17e eeuw was het, als één van de oudste industriegebieden van Europa, de werkplaats van Amsterdam en de republiek. Hier werden talloze schepen gebouwd. *De oren tuiten van het houwen, zagen, schaven, timmeren, en roepen van een legioen smeden en timmerlieden*, schreef een bezoeker aan Zaandam in 1792.

In honderden molens werd hout gezaagd, olie geslagen, papier geschept, verfstof gemalen en gerst gepeld. Een bedrijvige wereld van huizen en fabrieken, molens en schepen met de Zaan als stromende snelweg. Juist hier kreeg de schilderkunst vanaf de 19e eeuw een bijzonder podium.

Tussen de bedrijvigheid vonden kunstenaars een eigen plek. De impressionist Claude Monet schreef verrukt dat hij hier zijn leven lang kon blijven schilderen, zo bijzonder vond hij dit stukje 'China in Holland'. In de jaren die volgden brachten de Zaanse kunstenaars hun bijzondere streek in beeld. Sommigen verdiepten zich in de geschiedenis en legden de topografie van de 'goeie ouwe tijd' vast, anderen ontwikkelden een persoonlijke stijl en gaven het levensgevoel van de streek weer. De Zaankanter staat bekend als nuchter en eigenzinnig. Achter die nuchterheid schuilt een grote trots en een onvoorwaardelijke liefde voor de streek. De schilders van de Zaan bewijzen het.

